

Waar is de internationale droom?

De toekomst van de podiumkunsten over de grens

-- Anoek Nuyens --

In het werk van Marianne Van Kerkhoven loopt als een rode draad de behoefte naar internationalisering. Zo was ze de motor achter *Theaterschrift*, een blad dat in samenwerking met Europese partners in vier talen werd uitgegeven, was ze regelmatig betrokken en te gast bij internationale congressen en behandelde ze in haar essays het werk van kunstenaars over de hele wereld. Ook benadrukte ze het belang van een levendige uitwisseling tussen de Belgische en Nederlandse sector. Inmiddels is er veel veranderd. Zo is de uitwisseling tussen onze buurlanden niet meer zo vanzelfsprekend als een aantal decennia geleden. En vanuit ecologische hoek klinkt ook de nodige kritiek. Want hoe verantwoord is het in tijden van een klimaatcrisis om voorstellingen de wereld over te laten vliegen? En in hoeverre voegen voorstellingen uit andere landen nog iets toe nu onze steden zo internationaal en cultureel divers zijn? Het zijn vragen die ons uitnodigen na te denken over het huidige internationale veld. Op welke waarden is dat veld gebouwd, welke nieuwe dromen dienen zich aan en wat kunnen we daarin leren van Mariannes inzichten?

Kernwoorden: internationaal, klimaatcrisis,
podiumkunsten

Een paar jaar geleden besloten twee vrienden te emigreren naar Chili. Het stuk land waar ze hun oog op hadden laten vallen wilden ze niet alleen gebruiken om te wonen, maar ook om een residentie te ontwikkelen voor kunstenaars. Ze beoogden met deze residentie kunstenaars van over de hele wereld meer bewustzijn bij te brengen over de schoonheid van de natuur en de gevolgen van klimaatverandering. Een prijzenswaardig en nobel streven wat mij betreft. Maar er was ook iets. Want was het niet gek om kunstenaars van over de hele wereld in te vliegen om ze bewust te maken van klimaatverandering?

Natuurlijk was een natuurgebied in Chili niet hetzelfde als, ik zeg maar wat, de Veluwe of de Ardennen. Dus ergens snapte ik wel dat de ervaring daar niet hier na te bootsen was. En er vlogen toch ook milieuactivisten en klimaatwetenschappers de wereld over om lezingen en conferenties te geven? Gek genoeg merkte ik dat de gedachte dat een klimaatwetenschapper het vliegtuig instapt voor een lezing me minder dwars zat dan een kunstenaar op weg naar een residentie. Waarom eigenlijk? Omdat een klimaatwetenschapper kennis overbrengt en daarmee impact genereert? Omdat een residentie iets vrijblijvends heeft? Toen ik er langer over na dacht, merkte ik dat er een andere reden aan ten grondslag lag. Iets wat ik al een tijd voel sluimeren door mijn eigen ervaringen als theatermaker met Europese netwerkbijeenkomsten, festivals en residenties en het best te omschrijven is als een existentiële twijfel over het nut en de functie van de huidige staat rond culturele uitwisseling en internationalisering binnen de podiumkunsten.

Best gek eigenlijk, want tijdens mijn studie (2004-2009) was dat wel anders. Ik wilde toen juist de hele tijd weg uit Nederland. Ik ging Theaterwetenschap studeren in Berlijn, ik bezocht het liefst internationale festivals zoals Kunstenfestivaldesarts en de Internationale Keuze en ging uiteindelijk stage lopen bij Marianne in Brussel. Haar grootste prestatie op werkgebied, antwoordde ze toen ik daar naar vroeg, was *Theaterschrift*, het eerste internationale blad binnen de podiumkunsten dat in vier talen verscheen.

Ik was zelf nog een kleuter toen het eerste nummer van *Theaterschrift* begin jaren 1990 verscheen, maar als ik mensen erover hoor spreken die wel oud genoeg waren om het te lezen, was het ook iets bijzonders. In die tijd had ieder land zijn eigen blad. In Nederland had je *Toneel Theatraal*, in België *Etcetera* en in Duitsland *Theater*

Heute. Die bladen kon je los van elkaar kopen, maar er was niet of nauwelijks sprake van een internationaal discours waar dramaturgen, kunstenaars en schrijvers samenkwamen om te reflecteren op hun werk en verbanden te leggen tussen voorstellingen en trends.

Er was wel sprake van een opkomende internationale scène. Ritsaert ten Cate richtte in 1965 in een boerderij bij Loenersloot het Mickery Theater op waar het Nederlandse publiek kennis kon maken met de (internationale) avant-garde uit bijvoorbeeld New York en Japan (Theaterencyclopedie). En dat had volgens dramaturg Anja Krans, die tegenwoordig bij het Fonds Podiumkunsten verantwoordelijk is voor de internationale promotie van de Nederlandse scenische podiumkunsten, een grote impact op Nederlandse makers. Volgens Krans zou het montagetheater van Gerardjan Rijnders uit de jaren 1980 en 1990 nooit bestaan zonder de invloed van de New Yorkse Woostergroep, die veelvuldig te gast was bij het Mickery Theater.

In Brussel had je als tegenhanger het tweejaarlijkse Kaaitheterfestival waar internationale voorstellingen te zien waren. Van Kerkhoven:

Het Kaaitheterfestival was een tweejaarlijks festival waar internationale groepen uitgenodigd werden. In de periode van 1977 tot 1985 zijn er (tweejaarlijks) vijf festivals geweest. Je moet je daarbij inbeelden dat de situatie toen ongelooflijk verschilde met die van nu. Dat festival was één van de weinige gelegenheden waarop wij hier in Vlaanderen buitenlands werk te zien kregen. We kunnen ons dit vandaag nog nauwelijks voorstellen. De kennismaking met buitenlands werk heeft een heel sterke impact gehad op het Vlaamse theater. (Groot-Nibbelink [p 72]).

Steden die toen een hoofdrol speelden in die uitwisseling waren New York, Brussel, Amsterdam en Berlijn. Inmiddels is dat anders, vertelt Anja Krans me. Waar eerst vooral de verbinding werd gezocht met Westerse landen, was er de afgelopen decennia aandacht voor het opbouwen van relaties en uitwisseling met niet-Westerse landen.

Inmiddels is er sprake van een wereldwijde afzetmarkt: Ivo van Hove speelt in Seoul, Dries Verhoeven in Rio de Janeiro, Lotte van den Berg in Kinshasa en hier kun je voorstellingen bezoeken uit

Soedan, Libanon en China. Internationalisering is uitgegroeid tot een serieus begrip binnen de podiumkunsten. Toch staat het op de tocht. Want waar internationaal beleid eerder kon rekenen op een vanzelfsprekende positie binnen de Nederlandse podiumkunsten begint die vanzelfsprekendheid af te nemen. Onder druk van nationalisme en rechtse politiek zijn de kunsten in het algemeen en in het bijzonder het internationale veld steeds meer onder druk komen te staan (Leysen). Het zou teveel geld kosten, te weinig publiek trekken en beter uitgegeven kunnen worden aan 'eigen' artiesten.

Je kan je afvragen of dat echt klopt. Want behalve uitgaven, genereren Nederlandse kunstenaars die in het buitenland spelen ook inkomsten. En veel internationale festivals kennen een trouwe publieksgroep die steeds terugkomt, net als andere subgenres binnen de kunsten. Hoewel het interessant is na te denken over publiek en het de moeite waard is geldstromen te onderzoeken, is de vraag of dat de meest interessante speerpunten zijn als het gaat over de huidige staat en de toekomst van internationalisering. Er is op dit moment zoveel gaande op internationaal en maatschappelijk vlak. Denk aan de coronapandemie, de opkomst van sociaal media, digitalisering, (jonge) theatermakers die zich steeds activistischer uitspreken en bijvoorbeeld niet meer willen vliegen vanuit ecologisch oogpunt.

Zo zijn er recente statements van De Warme Winkel (Rijghard) en Benjamin Verdonck die oproepen tot een meer duurzaam en CO2-neutraal beleid zowel binnen als buiten de grenzen (Verdonk). En is er het openlijke statement van de Franse choreograaf en danser Jérôme Bel om nooit meer te vliegen (De Somviele). 25 jaar toerde Bel de wereld rond en nu repeteert hij via Skype als hij wordt uitgenodigd voor een internationaal festival zonder er zelf bij te zijn.

Je kan je ook afvragen wat 'internationaal' in deze huidige gemediatiseerde wereld nog betekent. Is er nog wel sprake van een duidelijke grens tussen het externe (het internationale perspectief) en het interne (het lokale perspectief)? Lijken steden als Berlijn, Buenos Aires of Brussel niet steeds meer op elkaar? Zien we niet allemaal dezelfde Tiktokfilmpjes die viraal gaan? Kijken we niet allemaal dezelfde series op Netflix? En lezen we dezelfde bestsellers? Hoe anders zijn we nog van elkaar? Moeten we de hele wereld niet als een sector gaan beschouwen en op die manier ook het begrip 'internationale kunst' of 'internationaal veld' loslaten?

En dan was – en is – er nog het coronavirus dat ons via steeds terugkerende lockdowns dwingt onze internationale ambities te herzien. Volgens kunstcriticus Alex Burghoorn lijkt het erop dat na decennia van culturele globalisering de kunsten nu een tegengestelde beweging (moeten) maken en er een tijdperk van cultureel regionalisme aanbreekt (Burghoorn). “We keren terug naar de wereld om ons heen”, zegt Charles Esche, directeur van het Van Abbemuseum in Eindhoven die door Burghoorn in zijn stuk wordt aangehaald. “We moeten de diepte van het lokale zoeken, die is lang genegeerd.”

Maar hoe dan? Hoe richt je je op het lokale als je een groot internationaal festival bent? Hoe onderhoud je een internationale scène als er steeds de onzekerheid is dat luchtruimen gesloten worden en landen op slot gaan? De antwoorden op die vragen liggen verscholen in de wereld rondom de kunsten. Zo biedt de ontwikkeling van digitalisering een interessant perspectief. Kijk bijvoorbeeld naar de successen die ITA afgelopen twee jaar boekte met hun kwalitatief hoogwaardige livestreams. Wouter van Ransbeek, voormalig directeur van het Internationaal Theater Amsterdam (ITA) en een van de aanjagers hiervan sprak erover tijdens het afgelopen Paradisodebat:

Er is een geheel nieuw subgenre ontstaan – theaterlijke film of digitaal theater – dat niet minderwaardig is aan het spel op de bühne en ook niet kannibaliseert op voorstellingen. Virtuele podia moeten niet beschouwd worden als tijdelijke oplossing maar als aansluiting bij de toekomst. [...] Nederland loopt voorop in digitalisering maar zou ook een leidende rol moeten spelen in de digitale kunstwereld. (Van Ransbeek)

Aan het begin van de coronapandemie stond ik, net als anderen, nogal sceptisch tegenover digitale theaterlijke uitingen en livestreams. Ik zag het als mindere versie van 'echt' theater en bovendien als een bedreiging. Zoals de opkomst van film en televisie in de vorige eeuw ook als bedreiging werd gezien. Maar ik ben er anders over gaan denken door de ervaring met mijn eigen voorstelling *De zaak Shell*. Naast de gangbare voorstelling zonden we ook een hoogwaardige livestream uit en mochten we een verfilming maken voor de NPO (Nederlandse Publieke Omroep). En hoewel ik me afvroeg of er dan nog wel mensen naar de voorstelling zouden komen, gebeurde juist precies wat Van Ransbeek schetst. De voorstelling werd niet

gekannibaliseerd, maar er ontstonden juist nieuwe kansen. Zo trokken wij veel nieuw publiek (25000 unieke bezoekers) door de livestream van *De zaak Shell* uit te zenden op het journalistieke platform *De Correspondent* (Mommers). En daar bleef het niet bij: scholen en universiteiten meldden zich voor lespakketten waardoor wij toch inkomsten genereerden terwijl de theaters maandenlang op slot waren. En internationaal stonden we ineens op de kaart. Een aantal keer is de livestream over de grens in andere landen met ondertiteling uitgezonden en inmiddels bereiden we ons voor op een Duitse en mogelijk Engelse tournee.

We blijven zelf thuis en werken met lokale acteurs zodat de voorstelling ook daadwerkelijk lokaal kan wortelen. Een beetje zoals binnen de musical al jaren gebeurt, waar ook per land een voorstelling los van de oorspronkelijke acteurs door iedereen gespeeld kan worden. Deze pragmatische manier van werken is vooral interessant voor de groep die niet wenst te vliegen vanuit klimaatogpunt. Maar daarmee is er nog geen sprake van een nieuw visionair perspectief voor het internationale veld. De echte grotere stip op de horizon moeten we elders zoeken. Marianne Van Kerkhoven zou zeggen: in de wereld om ons heen, dan met name bij jonge mensen omdat zij die nieuwe wereld het beste aanvoelen en vormgeven.

Als je specifiek naar die groep kijkt zie je een interessante ontwikkeling opkomen. Jonge makers definiëren hun praktijken als hybride en als co-creatief. In plaats van zich terug te trekken in een gesloten netwerk of kunstbubbel en zich van land naar land en festival naar festival te verplaatsen, zoeken ze verbindingen met maatschappelijke partijen en nieuwe podia. Ze breken uit hun genre en maken niet alleen voorstellingen, maar ook muziekconcerten, podcasts, films, videoclips en boeken. Ze bewegen zich vrij door de samenleving en verbinden zich aan plekken en mensen die ze interessant vinden en dat zijn niet perse collega kunstenaars.

Dit is een kleine beweging die zich al enige tijd binnen de podiumkunsten, maar ook daarbuiten in de beeldende kunst en de muziek manifesteert. En er rukken steeds meer initiatieven op die deze beweging proberen te faciliteren, zoals The Turn Club van componist Merlijn Twaalfhoven en De Sociaal Creatieve Raad waar vijftig vertegenwoordigers van diverse maatschappelijke netwerken en kunstenaars zijn aangesloten. Het werpt een interessant perspectief

op internationaal beleid dat juist vaak naar binnen is gericht. Naar gesloten netwerken, afgelegen residenties en internationale festivals waar je niet van het terrein afkomt omdat je ergens maar kort bent en eigenlijk meteen weer door moet naar het volgende festival. Dat is ergens ook logisch: er toeren internationaal gezien nog veel grote gerenommeerde gezelschappen die al heel wat jaren meedraaien en het gewend zijn zo te opereren. Maar het zou een interessante en uitdagende exercitie zijn om na te denken over een internationaal festival of platform waar die relatie met de maatschappij centraal staat. Waar je als kunstenaar niet naartoe gaat om enkel je werk te tonen, maar waar je aanwezigheid meer betekent dan dat. Denk bijvoorbeeld aan het initiatief dat het Sandberg Instituut een aantal jaar geleden opzette. In samenwerking met wetenschapper Bruno Latour organiseerden zij in 2015 tijdens de officiële klimaatop in Parijs een artistieke klimaatop. In een verblijf pal naast de officiële top kwamen wetenschappers, activisten en kunstenaars samen om ideeën en statements uit te wisselen die uiteraard veel radicaler waren dan wat er tijdens de echte top besproken werd. Ze trokken veel aandacht met een eigen radiostation, een livestream, verschillende acties op straat en publicaties. Zo zijn er tal van plekken en onderwerpen te verzinnen waar je graag kunstenaars bij zou willen betrekken. Kunstenaars kunnen mensen samenbrengen, kunnen hardnekkige opvattingen doen wankelen. Juist omdat ze toeschouwers niet alleen in het hoofd, maar ook het hart en het lichaam raken.

Om de toekomst van internationalisering te waarborgen, zullen we op zoek moeten gaan naar radicaal andere vormen. En die vormen liggen misschien wel niet in de kunstwereld zelf, maar in de uitwisseling en ontmoeting tussen kunst en samenleving. Om erachter te komen hoe die ontmoeting eruit ziet, zullen we de tijd moeten nemen om de wereld in te trekken. Om te kijken en op te schrijven wat we zien. Net als Marianne dat deed met *Theaterschrift*. In een interview met Liesbeth Groot-Nibbelink zegt ze daarover dat ze in feite vooral ervaringen van kunstenaars wilden 'ontfutselen' omdat ze nieuwsgierig was naar het stuk theorie wat ze met zich meedragen. Voor toen een revolutionair idee, want we wisten eigenlijk maar weinig over elkaars praktijk en er waren maar weinig plekken waar we elkaar tegenkwamen. Inmiddels weten we veel meer en komen we elkaar overal ter wereld tegen. En gaat het misschien wel niet meer over het ontfutselen van elkaars theorieën en werkwijzen, maar het ontfutselen van wat wij als kunstenaars op globaal niveau in grote maatschappelijke ontwikkelingen kunnen betekenen.

Geciteerde werken

Burghoorn, Alex. "Zullen de kunsten na de coronacrisis meer lokaal geworteld zijn." *De Volkskrant*, 8 mei 2020. <https://www.volkskrant.nl/cultuur-media/zullen-de-kunsten-na-de-coronacrisis-meer-lokaal-geworteld-zijn~b7b0f0cb/> Laatst geraadpleegd 1 juni 2022.

De Somviele, Charlotte. "Soms heb ik het gevoel dat ik in een nachtmerrie leef." *De Standaard*, 7 november 2019. https://www.standaard.be/cnt/dmf20191106_04703992. Laatst geraadpleegd 1 juni 2022.

"Grensverleggend toneel in Boerderij." *Theaterencyclopedie*, 8 december 1965. https://theaterencyclopedie.nl/wiki/Mickery,_Loenersloot. Laatst geraadpleegd 1 juni 2022.

Groot-Nibbelink, Liesbeth. "Het priemaat van de praktijk – in gesprek met Marianne Van Kerkhoven." *Documenta* 35:1 (2022): [p 72]

Krans, Anja. Interview afgenomen door Anoeek Nuyens. Amsterdam, 15 november 2021, opname eigen archief.

Leysen, Frie. "Dankwoord." *Uitgesproken tijdens in ontvangstneming Erasmusprijs 2014*. <https://erasmusprijs.org/prijswinnaars/frie-leysen/dankwoord/> Laatst geraadpleegd 1 juni 2022.

Mommers, Jelmer. "Deze briljante voorstelling helpt je het klimaatdebat te doorgronden." *De Correspondent*, 8 januari 2021.

<https://decorrespondent.nl/11955/deze-briljante-voorstelling-helpt-je-het-klimaatdebat-te-doorgronden-het-gaat-niet-over-schuld-maar-over-verantwoordelijkheid/1024807681590-74bf3c5a>. Laatst geraadpleegd 1 juni 2022.

Rijghard, Ron. "Vincent Rietveld gaat uitstootvrij met de fiets op theatertour." *NRC Handelsblad*, 11 november 2020. <https://www.nrc.nl/nieuws/2020/11/11/ik-kan-me-voorstellen-dat-ik-een-leven-als-boer->

[leid-a4019618](https://www.nrc.nl/nieuws/2020/11/11/ik-kan-me-voorstellen-dat-ik-een-leven-als-boer-leid-a4019618). Laatst geraadpleegd 1 juni 2022.

"Grensverleggend toneel in Boerderij." *Theaterencyclopedie*, 8 december 1965. https://theaterencyclopedie.nl/wiki/Mickery,_Loenersloot. Laatst geraadpleegd 1 juni 2022.

Van Ransbeek, Wouter. *Lezing uitgesproken tijdens het Paradisodebat 2021*. Paradiso, 29 augustus 2021. <https://www.kunsten92.nl/event/paradisodebat/>. Laatst geraadpleegd 1 juni 2022.

Verdonck, Benjamin. "Handvest voor een actieve medewerking van de podiumkunsten aan een transitie naar rechtvaardige duurzaamheid." *Toneelhuis*, 1 september 2012. <https://www.toneelhuis.be/nl/programma/handvest/>. Laatst geraadpleegd 1 juni 2022.